

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Національна академія педагогічних наук України
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України
Вища педагогічна школа Польської спілки вчителів у Варшаві
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Управління освіти і науки Житомирської обласної
державної адміністрації

**СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК
НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ШКІЛ:
ПРОБЛЕМИ, ДОСВІД,
ПЕРСПЕКТИВИ**

Збірник наукових праць

*За редакцією
Василя Кременя і Тадеуша Левовицького*

Житомир
Вид-во ЖДУ імені Івана Франка
2012

4.4. Історико-педагогічні аспекти розвитку освіти	662
Кошолан О.Ф. Соціально-економічні передумови розвитку освіти на Поділлі в пореформений період.	662
Павленко В.В. Розвиток освіти на Волині: напрями історико-педагогічного дослідження.....	670
Пелешок Ю.А. О.Ф. Музиченко – виразник ідей індивідуалістичної педагогіки.....	680
Стадник О.Г. Використання засобів навчання географії у XVIII столітті.....	685
АВТОРИ ЗБІРНИКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ	688

ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ У XVIII СТОЛІТТІ

Актуальність дослідження пов'язана з недостатнім висвітленням питань забезпечення шкільної географії засобами навчання в різні історичні періоди, зокрема у XVIII ст. Навчальні видання виступають важливим джерелом історико-методичної інформації, оскільки їх еволюція відображає історико-генетичні зв'язки науки та навчального предмету.

Питання становлення та розвитку шкільної географії та її забезпечення засобами навчання розглядалися в працях М. Баранського, О. Борзова, А. Баркова, В. Буданова, Л. Весіна, О. Івановського, В. Кістяківського, В. Корнєєва, В. Максаковського, А. Мартін, Л. Мельничук, С. Поздняк, І. Шоробури. Зокрема період XVII-XVIII ст. розглянуто І. Шоробурою⁸⁸⁰.

Мета дослідження – проаналізувати передумови та особливості створення засобів навчання з географії, які використовувались у XVIII ст.

Необхідність у підручниках географії виникла після відкриття спеціалізованих, зокрема математико-навігаційних та гірничозаводських шкіл. Проблеми, які неминуче виникають у зв'язку з викладанням нового навчального предмета, вирішувалися в практичній діяльності, яка істотно відрізняється своїми цілями та засобами від науково-пізнавальної. Спочатку учні використовували географічні керівництва, які перекладались з інших мов. У 1710 р. була видана книга невідомого голландського автора "География или Краткое земного круга описание", що є вступом до математичної географії. У цій праці були сформульовані окремі поняття, у тому числі пов'язані з визначенням географічних координат (екватор, полюс, широта, довгота); наводилися короткі характеристики відомих на той час частин світу і найбільших держав, зокрема Росії. Географічний матеріал викладався в певній системі⁸⁸¹.

У 1718 р. була перекладена праця видатного голландського вченого того часу Б. Вареніуса (Варена) "Загальна география" (у перекладі російською називалася "География генеральная, небесный и земноводный круги купно с их свойства и действия в трех книгах описующая"). Ця книга велика за обсягом і складна за змістом, у ній здійснено спробу створення першої теоретичної концепції географії на основі існуючих на той час даних.

У той період в Росії використовувалися й інші підручники закордонних авторів. Серед них був підручник І. Гюбнера "Земноводного круга краткое описание", зміст якого складався з ландкарт (карт) і пояснень до них. Підруч-

⁸⁸⁰ Шоробура І. М. Становлення та розвиток шкільної географічної освіти в Україні (XIX-XX століття): дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Шоробура Інна Михайлівна. – К., 2007. – 451 с.

⁸⁸¹ Александровская О. А. Русская географическая традиция // Автореф... доктора геогр. наук : спец. 07.00.10 "История науки и техники" / О. А. Александровская. – М., 2003. – 65 с.

ник вмiщував деякі вiдомостi про Росiю, однак вони були вкрай мiзерними, а в рядi випадкiв помилковими⁸⁸².

Отже, виникла необхiднiсть створення вiтчизняних засобiв навчання, якi, по-перше, мiстять бiльш повну i достовiрну iнформацiю про краiну, по друге – бiльш пристосовану до вiку учнiв. У 1737 р. Росiйська академiя випустила "Атлас, сочиненный к пользе и употреблению юношества и всех читателей ведомостей и исторических книг". На його перших аркушах наводяться схеми системи свiту за поданнями Птоломея, Тихо-де-Браге i Коперника. Далi, на 22 аркушах розташованi карти, "покладенi" на градусну сiтку⁸⁸³. У 1739 р. академiєю було видано "Руководство к математической и физической географии с употребление земного глобуса и ландкарт", в якому мiстився виклад теорiї Коперника. Через три роки виходить перший росiйський шкiльний пiдручник невідомого автора – "Краткое руководство к географии в пользу учащегося при гимназии юношества". Виклад матерiалу в ньому "iде по ландкартам, яких всього XVI: I ландкарта про земне коло, II – про Європу взагалi, з III по XIII – про європейскi держави, причому остання (XIII) присвячена огляду Росiї. Ландкарти XIV, IV i XVI вiдносяться до позаєвропейських країн"⁸⁸⁴. В описах окремих країн йдеться про кордони, рiчки, мiста, релiгiї, заняття жителiв (головну роль вiдiграє перерахування мiст). Iнодi автор робить порiвняння обрисiв тiєї чи iншої краiни з рiзними предметами.

Значну роль у подальшому розвитку географiї вiдiграв росiйський державний дяч В. Татищев. У 1742-44 рр. вiн написав "Введение к историческому и географическому описанию Великороссийской империи". Не зважаючи на прикладний характер роботи, по сутi, це був перший пiдручник з географiї Росiї, складений на високому науковому рiвнi.

Пiсля створення Московського унiверситету кiлька пiдручникiв географiї пiдготували викладачi цього закладу. В 1775 р. вийшло "Краткое руководство к познанию натурального, церковного, политического, экономического и учебного состояния некоторых знатнейших европейских государств собранное". Це були лекцiї курсу статистики-державознавства, що читався в Московському унiверситетi професором загальної iсторiї I. Рейхелем. Учнем I. Рейхеля i послiдовником М. Ломоносова був Х. Чеботарев. У 1776 р. вiн видав першу оригiнальну навчальну книгу по географiї Росiї⁸⁸⁵. У нiй наводилися бiльш-менш повнi i правильнi вiдомостi про краiну. Iноземнi термiни були замiненi на росiйскi, вiдновленi росiйскi назви морiв.

У 1782 р. Катерина II створює "Комiсiю про заснування народних училищ", яка стала першою державною установою, що об'єднала всю шкiльну справу в Росiї. У 1786 р. був опублiкований головний документ шкiльної ре-

⁸⁸² Ibid.

⁸⁸³ Атлас сочиненный к пользе и употреблению юношества и всех читателей ведомостей и исторических книг [Електронний ресурс]. – Санкт-Петербург : Императорская Академия Наук, 1737. / Электронный фонд Российской национальной библиотеки. – Режим доступа : <http://leb.nlr.ru/edoc/262102>.

⁸⁸⁴ Весин Л. О. Исторический обзор учебников общей и русской географии, изданных со времен Петра Великого по 1876 г. (1710–1876) / Л. О. Весин. – СПб., 1877. – 447 с.

⁸⁸⁵ Кадек М. Г. География в Московском университете до Великой Октябрьской социалистической революции / М. Г. Кадек // Ученые записки МГУ. Вып. LV. География. – М., 1940. – С. 3–52.

форми – "Статут народних училищ у Російській імперії", яким засновувалися народні училища (школи). Необхідність готувати вчителів обумовила відкриття Учительської семінарії. Предмети фізико-математичного циклу в ній читав М. Головін, природничу історію – В. Зуєв, загальну історію та географію – І. Гакман. У наступний період у шкільній освіті широко використовуються підручники підготовлені саме викладачами семінарії. Так, І. Гакман написав два підручники: "Краткое землеописание Российского государства" (1787) і "Пространное землеописание Российского государства" (1787).

Згідно з новими вимогами у передмові до підручника "Краткое землеописание Российского государства" подано короткі правила викладання географії. Так, перш ніж приступити до вивчення географії Росії, слід пройти "Вступ до загальної географії". Це необхідно для того, щоб учні знали загальне положення всіх земель на земній кулі. При поясненнях учитель може "додавати вже від себе корисне і приємне, збираючи цей матеріал з іншої книги з географії Росії, виданій більш детально для вчителя"⁸⁸⁶.

Між тим, підручники зарубіжних авторів ще довгий час слугували культурним зразком, який зберігав не тільки установки структурно-організаційної моделі, але і загальний підхід до створення навчальної книги шляхом прямого запозичення географічних текстів з наукових джерел⁸⁸⁷. Зокрема, для шкільного курсу були перекладені і видані посібники німецького педагога з Геттінгена Г. Раффа "Естественная история для малолетних детей" (1785) і "Краткое начертание землеописания для детей" (1790).

Таким чином, у першій половині XVIII ст. створюються спеціальні освітні заклади, де викладалася географія. Це обумовило необхідність забезпечення нового предмету засобами навчання. Найбільше уваги приділялось підручникам, перші з яких були перекладними. Вони не мали на меті виконання освітніх функцій і не призначались для використання на території Росії, але містили данні з математичної географії. Згодом готуються і видаються перші російські підручники, які мають, переважно, краєзнавчий зміст та описово-довідковий характер. Після проведення шкільної реформи в підручники почали включати невеликий розділ, в якому пояснювалось як викладати. Це були чіткі приписи, правила, яким має слідувати вчитель. Велика увага приділяється географічним картам. Вони включаються до складу підручників, а також публікуються окремо та у вигляді спеціальної збірки – атласу. Більшість засобів навчання того часу не відповідали цільовим освітнім завданням і віку учнів.

У подальших дослідженнях необхідно проаналізувати засоби навчання географії, які використовувалися в першій половині XIX ст.

⁸⁸⁶ Методика обучения географии в средней школе / [под ред. А. Е. Бибик и др.]. – М. : "Просвещение", 1968. – 390 с.

⁸⁸⁷ Баранский Н. Н. Исторический обзор учебников географии (1876–1934) / Н. Н. Баранский. – М. : Географгиз, 1954. – 502 с.